

MAÜ
PRESS

Artuklu Akademi

Hicri İlk Dört Asırda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri

İdris Yiğit | [0000-0002-2079-6830](https://orcid.org/0000-0002-2079-6830) | idris3082@gmail.com

Arş. Gör. Dr. | Hakkari Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı | Hakkari | Türkiye

<https://ror.org/00nddb461>

Atıf: Yiğit, İdris. "Hicri İlk Dört Asırda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 288-308. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629101>

Öz: Kıraat ilminin müstakil kitaplarda yer alması hicri 3. ve 4. asra tekabül etmektedir. Bunun öncesinde sahîh, şâz, müdrec ve mevzu gibi birden fazla kategoriye içinde barındıran kıraat birikimi sözlü olarak aktarılmaktaydı. Hicri 4. asra kadar devam eden süreçte İslâm uleması sahîh olanları sakiminden ayırmak için kıraatleri ince bir elemeye tabi tutmuştur. Sahîh kıraatlerin tercih ve tespiti için Arapçaya uygunluk, resm-i mushafa muvafakat ve genelin üzerinde icma etmesi gibi belli kıstaslar koymuşlardır. Ancak dil çalışmalarının Arap dilinin tüm kullanımlarını muhtevi olmaması sebebiyle bazı okuyuşlar bu kriteri sağlamamıştır. Âlimler kendi koydukları yerleşik gramer kurallarına uymayan ve sahîh birikim içerisinde yer alan bu okuyuşları sahîh olmadığı zannıyla eleştirmiştir. Bu eleştirilerin sebebi ise sadece bazı kıraatlerin dil kurallarına uymaması değildir. Bilakis kıraat birikimin sözlü olarak aktarılması, mushafların nokta-hareke barındırmaması ve kıraat ilmiyle iştigal edenlerin sayıca çok olmaları gibi etkenler söz konusu eleştirilerin arka planını oluşturmaktadırlar. Bu çalışmada sahîh olmadıkları zannıyla tenkit edilen farklılıkların eleştirilme sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Tefsir, Eleştiri, Lahn, Hicri 4. Asır.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	29.01.2025
Kabul Tarihi	13.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ya da uygulamadan yararlanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemlerine ve akademik etik ilkelere uygun olarak üretilmiştir. Sadece özet ve geniş özet bölümlerinin İngilizceye çevrilmesi aşamasında, gramer kontrolü amacıyla yapay zeka destekli bir çeviri programı olan DeepL sınırlı ölçüde kullanılmıştır.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com

Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

The Reasons for Criticisms of Qur'anic Recitations in The First Four Centuries of Hijri

İdris Yiğit | [0000-0002-2079-6830](https://orcid.org/0000-0002-2079-6830) | idris3082@gmail.com

Research Assistant Dr. | Hakkari University | Faculty of Theology | Department of Recitation of Quran and Science of Quranic Recitation | Hakkari | Türkiye

<https://ror.org/00nddb461>

Citation: Yiğit, İdris. "The Reasons for Criticisms of Qur'anic Recitations in The First Four Centuries of Hijri", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 288-308. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629101>

Abstract: The codification of qirā'āt sciences into written works occurred primarily between the 3rd and 4th centuries AH, following an extensive period of oral transmission. During this formative era, Islamic scholars systematically evaluated variant readings, establishing rigorous criteria to authenticate recitations. The primary standards for validation included linguistic conformity to classical Arabic and consensus (ijmā') among recitation authorities. While many criticisms of non-canonical readings ostensibly focused on linguistic irregularities (lahn), the underlying reasons for rejection were more complex. This study argues that three key historical factors significantly influenced scholarly critiques: (1) the oral-based transmission system prevalent before textual codification, (2) the absence of diacritical marks (i'jām) and vowelization (tashkīl) in early muṣḥafs, and (3) the proliferation of regional recitation traditions amid competing scholarly methodologies. Through critical analysis of early qirā'āt literature and biographical (ṭabaqāt) sources, this paper demonstrates how these contextual challenges - rather than purely textual considerations - shaped the evaluation and eventual exclusion of certain variant readings from the canonical tradition.

Keywords Qirā'āt, Qur'an, Tafsīr, Recitation Criticism, Lahn, Early Islamic Centuries.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	29.01.2025
Date of Acceptance	13.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were utilized during the preparation of this study. The entire content was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. The AI-supported translation software DeepL was used only to a limited extent and solely for grammar checking during the translation of the abstract and extended abstract into English.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Kıraat birikiminin varlığı her ne kadar tartışma konusu olmasa da mahiyeti zaman zaman tartışmalara konusu olmuştur. Bu tartışma konularından bir tanesi de sahih birikim içerisinde yer alan bazı farklılıkların özellikle hicri ilk dört asırda dil, mana ve sened açılarından lahne maruz kalmasıdır. Hicri ilk dört asırla kayıtlılaşmasının sebebi bundan sonra gelen âlimlerin önceden zaten tenkide tabi tutulan kıraatleri ya aynı veya farklı açılardan eleştirmesidir.¹ Bu çalışmada söz konusu ulemanın eleştiri sebepleri ortaya konulacaktır.

Sahih kıraatlere lahn nispet etme olgusu sembolik olarak Hz. Ömer (öl. 23/644) ve Hişâm arasında vuku bulan tartışmada başlamaktadır.² Direkt olarak eleştirme geleneğini ise Hz. Aişe (öl. 58/678) başlatmaktadır. O, kâtiplerin bazı farklılıkları mushafa hatalı olarak yazdığını iddia etmektedir.³ Ayrıca bazı kıraatleri de mana açısından eleştirmektedir.⁴ Yine aynı dönemde yaşayan İbn Abbas (öl. 68/687) ve tabiinden olan Kâdi Şüreyh (öl. 80/699) gibi ulema da bazı okuyuşları anlam açısından tenkide tabi tutmaktadır.⁵ Sahih birikim içerisinde yer alan kıraatlere lahn nispet etme olgusunu Ebu Amr (öl. 154/771) devam ettirmekte ve bazı okuyuşları yerleşik gramer kuralları açısından eleştirmektedir.⁶ Ancak söz konusu eleştirilerin tamamı başkalarının aracılığıyla eserlere kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sahih farklılıklara lahn nispet etme olgusunu yazılı olarak Sîbeveyh (öl. 180/796) başlatmaktadır.⁷ O *el-Kitab*'ında bazı farklılıkları dil açısından direkt eleştirirken⁸ bazı farklılıkları dolaylı olarak tenkit etmektedir.⁹ Akabinde gelen Kisâî,¹⁰ (öl. 189/805) Ahfeş el-Evsat,¹¹ (öl. 215/830) Ferrâ,¹² (öl. 207/822) Ebû Osman el-Mâzinî,¹³ (öl. 249/863) Ebû Hâtim es-Sicistânî,¹⁴ (öl. 255/869) İbn Kuteybe,¹⁵ (öl.

¹ İdris Yiğit, *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*, ed. Ali Öge (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 184.

² Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Bîgâ (Dimaşk: Daru'l-Yemâme, 1993), "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (4706).

³ Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd. (Beyrut-Şam: Daru İbn Kesîr, 1995), 287; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 36; Ebu Bekir Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitabü'l-mesâhif*, thk. Muhibbuddin Abdü's-Sübhân (Beyrut: Daru'l-Beyzâir, 2002), 2/235; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Muknî' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî (Kahire: Mektebetü Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1978), 122.

⁴ Buhârî, *el-Camiu's-sahih*, "Kitabü't-Tefsîr", 184 (No. 4418).

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hicr, 2001), 20/624; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve irâbühü*, thk. Abdülcelîl Abdül Şelebî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988), 4/300; Muhammed b. Yusuf b. Ali Esîrî'd-Dîn el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît fî't-tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2000), 9/385.

⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 37; Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Haleveyh, *İrâbü'l-kirââtî's-seb' ve ilelihâ*, thk. Abdurrahman el-Useymin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992), 2/480; Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *İrâbü'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 272, 460, 490; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikra*, thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Harâbe (Beyrut-Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997), 324.

⁷ Sîbeveyh'in *el-Kitâb* isimli eserinin kıraat ilmindeki yeri için bk. Recep Koyuncu, "Sîbeveyh ve Kisâî Özelinde Kıraat-Dil İlişkisi Üzerine Bir Tahlil", *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler-2* (Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022), 166.

⁸ Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü Hancı, 1988), 3/555.

⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/ 381, 3/552, 4/448; en-Nehhâs, *İrâbü'l-Kur'ân*, 128; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 7/754.

¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/75; Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Haleveyh, *el-Hücce fî'l-kirââtî's-seb'*, thk. Abdul'âl Salim Mekrem (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979), 117; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 10/120.

¹¹ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücaşî el-Belhî el-Ahfeş, *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1991), 1/45, 99, 119, 120, 204, 206, 252, 320 2/420.

¹² Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyyeti li't-Te'lîfi ve't-Terceme, 1972), 1/252, 416; 2/75, 210.

¹³ Ebû'l-Feth Osman İbni Cinni, *el-Münsif şerhu'l-imam Ebî Feth Usmân b. Cinnî en-nahvî li kitabi't-Tasrif li'l-İmâm Ebî Usmân el-Mâzinî*, thk. Mustafa İbrahim - Abdullah Emin, 1954, 1/307; 2/340-341.

¹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 7/164; 9/438-442; Muhammed Abdulhalık Adîme, *Dirâsât li üslubi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Daru'l-Hadis, ts.), 1/73; Abdulvahid b. Ali Ebû't-Tayyip el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 44.

¹⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 42, 44; Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib Mekki, *el-Kesf an vucûhi'l-kirââtî's-seb' ve ilelihâ ve hiccihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981), 2/32; Ebû'l-Abbas es-Semîni'l-Halebî Şihabuddîn, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harat (Dimaşk: Daru'l-Kalem, ts.), 522.

276/889) Ebü'l-Abbâs el-Müberred,¹⁶ (öl. 286/900) Ebü'l-İshak ez-Zeccâc,¹⁷ (öl. 311/923) Ebû Ca'fer et-Taberî,¹⁸ (310/923) İbn Mücâhid,¹⁹ (öl. 324/936) Ebû Ca'fer en-Nehhâs²⁰ (öl. 338/950) ve Ebû Ali el-Fârisî²¹ (öl. 377/987) gibi âlimler sahih birikim içerisinde yer alan bazı farklılıkları; dil, mana ve sened açılarından eleştirmektedirler. Araştırmanın kapsamı bahsi geçen âlimlerin kıraatleri eleştiri sebeplerini ortaya koymaktır. Bunu yaparken söz konusu eleştirilerin arka planı sayılan kıraatlerin ve Arap dilinin ilk dört asırdaki durumu genel hatlarıyla özetlenmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın problem cümlesi şudur: Hicrî ilk dört asırda müfessir, dilci ve kıraat âlimi kimliğiyle ön plana çıkan birtakım ulemanın sahih birikim içerisinde yer alan bazı kıraatleri eleştiri gerekçeleri nelerdir? Temel problem sorusundan sonra çalışmanın alt problem cümleleri şunlardır: Kıraatlerin tenkit edilmesinin arka planında neler yatmaktadır? Kıraat ilminin diğer disiplinlerle olan ilişkisinin bu eleştirilere bir katkısı var mıdır? Eleştirilerin sebebi söz konusu âlimlerin yaşadığı dönemle ilgili olabilir mi? Arap dil yapısının bu eleştirilerdeki rolü nedir?

Çalışmanın verileri toplandıktan sonra problem cümlesi alt problem cümleleriyle ilişkilendirilecek ve elde edilen bilgiler analiz edilip yorumlandıktan sonra, ulaşılan sonuçlar raporlanacaktır. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız nitel araştırma yöntemlerinden Durum Çalışması Desenine uygun düşmektedir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Bu da kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır.

1. Hicrî IV. Asra Kadar Arap Diline Genel Bir Bakış

Kıraatlere lahn nispet etme olgusunun anlaşılabilmesi için öncelikle söz konusu dönemde Arap dilinin ve kıraatlerin durumunun bilinmesi, ayrıca dil okullarının kıraatlere yaklaşımının ortaya konulması önem arz etmektedir.

İlâhî mesajın nâzil olduğu dönemde Araplar, yaklaşık üç milyon kilometre karelik bir coğrafyada ve aralarında ciddi lehçe farklılıkları bulunan kabileler halinde yaşamaktaydılar.²² Söz konusu dönemde Araplar selim tabiatları üzere olduklarından fasih konuşmaktaydılar.²³ Ancak bu durum Arapların lahn olgusundan tamamen bihaber olduğu anlamına gelmemektedir. Tarihi veriler; söz konusu dönemde Arapçayı öykünme yoluyla öğrenen ve konuştuğunda lahne düşen bazı sahabenin varlığını aktarmaktadır.²⁴ Ancak bireysel düzeyde kalan bu hataların Arap dilinin selim tabiatına herhangi bir etkisinin olduğunu söylemek zordur. Bu durum İslam fetihleri sonucu ele geçirilen harp esirlerinin Müslüman toplumunda çoğunluğa ulaşmasına kadar devam etmiştir.

¹⁶ Muhammed b. Yezîd Ebü'l-Abbâs el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhalık Adîme (Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1994), 1/121; 2/132; Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah Kemâlî'd-dîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1998), 218; en-Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 810; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 9/41.

¹⁷ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/111-112, 312, 398, 431-432; 2/6, 435; 3/159, 312; 4/116, 290; 5/73, 87; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurâti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/226.

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/591; 9/576-577; 11/242; 16/387; Mekki, *el-Keşf*, 2/113-114; Necattin Hanay, *Erken Dönem Tefsirlerinde Kıraat Yorum İlişkisi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 167-168.

¹⁹ Ahmed b. Musâ b. el-Abbâs et-Temimî İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-kurâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1980), 169, 207, 262, 288, 323, 401, 409, 430.

²⁰ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, 128, 222, 275, 286, 480, 541, 544, 619, 686, 811.

²¹ Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hüccce li'l-kurrâti's-seb'*, thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycâbi (Beyrut-Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), 6/346.

²² Harun Ögmüş, "Yedi Harf Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 24 (01 Eylül 2010), 194.

²³ Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zebîdî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, ed. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 11.

²⁴ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 1/72.

Devam eden süreçte bu esirlerle kurulan akrabalık ve İslam'ın teşvik ettiği kölenin azat edilmesiyle kurulan mevâililik ilişkileri Arapçaya lahnin girmesine sebep olmuştur.²⁵

İslam fetihleri sonucu Müslüman olan farklı milletler ve bunlarla kurulan ilişkiler zamanla İslam beldelerinde lahnin ortaya çıkmasına ve yayılmasına sebebiyet vermiştir.²⁶ Zira Arap olmayan unsurlardan duyulan hatalar zamanla kendileriyle sıkı ilişki içerisinde olan Araplara sirayet etmeye başlamıştır.²⁷ Bu durum lahne karşı Araplarda bir reaksiyonun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Hz. Ömer döneminden itibaren lahne karşı mücadele başlamış ve sonraki dönemlerde de devam etmiştir. İkinci halife lahn yapanlara birtakım müeyyideler uygularken,²⁸ Emevi halifeleri Arapçayı devletin resmi dili yapmış ve daha önce farklı dillerde yapılan bazı devlet işlerini Arapça yapmaya başlamışlardır.²⁹ Ancak atılan bu adımlar yeterli olmamış, lahn olgusu halk arasında yaygınlık kazanmaya devam etmiştir. Hicrî ikinci asra gelindiğinde artık ilim adamları da lahne düşmeye başlamıştır.³⁰ Hicrî 3. asırda ise eğitilmiş kesim de günlük konuşma dilinde fasih Arapçadan uzaklaşmış ve fasih konuşma sadece saf Araplardan ve belagat âlimlerinden beklenir olmuştur.³¹ Hicrî IV. asırda Abbasîlerin zayıflayıp 20 küçük devlete bölünmesi Arap dili açısından yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Aslen Arap olanların dahi Arapçayı eğitimle öğrendiği bu dönemde Filistin, Irak, Afrika'nın güneyi, İspanya, Suriye ve diğer İslam beldelerinde birbirinden farklı ve her yörenin tabiatına göre gelişen birçok lehçe ortaya çıkmıştır.³²

Arap dilinde meydana gelen bu bozulmalar dil çalışmalarının başlamasına sebebiyet vermiştir. Hadis ulemasının hadisleri toplamak için yaptığı rihleler gibi dil uleması da dile ait materyali toplamak için çölün yolunu tutmuş ve burada duyduklarını yazmaya başlamıştır. Buna mukabil kendilerinden dil alınması için çölden de şehre göçenler olmuştur.³³ Toplanan materyal manalarına göre tasnif edildikten sonra söz konusu malzeme lügat kitaplarına girmiştir.³⁴ Burada önemle ifade edilmesi gerek husus şudur; İslam ulemasını Arap dili üzerinde çalışmalara sevk eden birincil sebep lahn olgusunun Kur'an okumalarında görülmeye başlanmasıdır.³⁵ Dil çalışmalarının doğuş sürecinin başlangıcını aktaran rivayetler bu gerçeğe işaret etmektedir. Birden fazla rivayet olmakla beraber en fazla kabul görülen rivayete göre Ziyad b. Ebîh'in (öl. 53/673) direktifiyle Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (öl. 69/688) mushafı noktalamasıyla dil çalışmaları başlamıştır.³⁶ Mevzubahis çalışmalar Basra'da³⁷ başlamış, takriben bir asır sonra Kûfe ve diğer

²⁵ Johann W. Fück, *el-Arabiyya dirâsâtun fi'l-lugati ve'l-lehcâti ve'l-esâlib*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme, 2014), 13.

²⁶ Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (01 Haziran 2007), 101.

²⁷ Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997), 333.

²⁸ Mustafa Sadık b. Abdurrezzak er-Rafî, *Tarihu âdabi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, ts.), 1/154; Abdul'âl Salim Mekrem, *el-Kur'ânî'l-Kerîm ve eseruhu fi'd-dirâsâti'n-nahviyye*, 1978, 47-49.

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdûlmelik b. Mervân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 02 Ağustos 2022).

³⁰ Fück, *el-Arabiyya*, 14; Abdulfettah Selim, *el-Lahn fi'l-luga mezâhiruhu ve mekâyisuhu* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1989), 1/17.

³¹ Fück, *el-Arabiyya*, 126/132.

³² Ahmed b. Faris b. Zekerîyya el-Kazvîni İbn Fâris, *Hilyetü'l-fukaha*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: eş-Şeriketü'l-müttehîdetü li't-tevzi, 1983), 10; Fück, *el-Arabiyya*, 166-168; İsrake Nuruddin es-Safi, *Kadıyyatu'l-lahn fi'l-lugati'l-Arabiyyeti hatta nihayeti karnî'r-rabî'i'l-hicrî* (Camiatü'l-Hurtûm Külliyyetü'l-Adâbi'l-Arabi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 34.

³³ Ahmed Emin, *Duhâ'l-İslâm* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammeti li'l-Kitâb, 1997), 2/252.

³⁴ Emin, *Duha'l-İslâm*, 2/255 vs.; Ramazan Abdu'ttevvab, *Lahnü'l-âmme ve't-tetavvuri'l-lugavî* (Kahire: Mektebetü Zehrâi's-Şark, 2000), 66 vs.

³⁵ Salim Mekrem, *el-Kur'ânî'l-Kerîm*, 45.

³⁶ Rivâyete göre Ziyâd, ed-Düelî'ye; "Ey Ebâ Esved bu kızıl insanlar Araplar'ın dillerini bozdular, insanların dillerini korumaları için bir şeyler yapabilir misin?" demiştir. ed-Düelî bu teklifi red etti. Bunun üzerine Vali, bir adama Ebü'l-Esved'in güzergâhı üzerinde hatalı Kur'an okumasını emretti. O kişi de Berâe süresinde geçen âyeti *وَرَسُولُهُ مِنَ الْمَشْرِكِينَ* şeklinde kasten kesralı olarak hatayla okudu. Bu durum ed-Düelî'ye ağır geldi. O, hemen Ziyâd'a gelerek teklifini kabul ettiğini ve çalışmaya Kur'an üzerinden başlayacağını söyleyerek kendisine otuz adam göndermesini istedi. O, gelen kişiler arasında eleme yaparak Abdi Kays kabilesinden

İslam beldelerine yayılmıştır.³⁸ Arap dilinin hicrî ilk dört asırdaki durumu özetlendikten sonra, konunun anlaşılması için kıraat ilminin de aynı şekilde hicri 4. asra kadarki durumunun ortaya konulması önem arz etmektedir.

2. Hicrî IV. Asra Kadar Kıraatlerin Genel Durumu

Sahih birikim içerisinde yer alan bazı farklılıkların hicrî ilk dört asırda tenkit edilmesinin sebeplerinden bir tanesi de kıraatlerin o günkü durumudur. Konunun anlaşılması için burada söz konusu dönem aralığında kıraatlerle ilgili genel bilgiler vermeye çalışılacaktır.

2.1. Hicri I. Asır

İslam daveti zamanla genişleyip Haremeyn'in sınırlarını aşmış ve farklı lehçelerle konuşan kabileler yeni dine girmiştir. Bu durum Kur'an'ın farklı lehçelerle okuma zarureti ortaya çıkarınca Hz. Peygambere yedi harf ruhsatı verilmiştir.³⁹ Söz konusu ruhsattan sonra kıraatlere yönelik eleştirilerin ilk örnekleri ortaya çıkmış ancak Hz. Peygamberin yerinde müdahalesiyle sorunlar çözülmüştür.⁴⁰

Hz. Ömer döneminde bazı sahabe Kur'an okumalarında lahne düşerken,⁴¹ bazı Kur'an muallimleri de öğretim esnasında yanlışla düşmüşlerdir.⁴² Ayrıca yedi harf ruhsatından kaynaklı bazı farklılıklar⁴³ ve şahsi mushaflara açıklama mahiyetinde yazılan birtakım notlar (müdrec okuyuşlar) bazı ihtilaflara sebep olmuştur.⁴⁴ Bireysel düzeyde gerçekleşen bu ihtilafların büyüyeceğini fark eden Hz. Ömer insanları tek mushaf üzerinde toplamaya niyet etmişse de söz konusu adımı atmak Hz. Osman'a (öl. 35/656) nasip olmuştur.⁴⁵

Hz. Osman döneminde Şam, Kûfe, Basra, Medine ve diğer İslam beldelerinde kıraat dersleri veren sahabe yedi harf kapsamında kendi kıraatlerine göre ders vermekteydiler.⁴⁶ Söz konusu beldelerde ders veren sahabenin şahsi mushaflarının olması ve bu mushaflara açıklama mahiyetinde bazı notların bulunması birtakım sıkıntılara sebep olmuştur.⁴⁷ Yedi harf ruhsatından kaynaklı farklılıklar ve şahsi mushaflara yazılan müdrecer hem Medine hem de diğer beldelerde bazı ihtilafların çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁸ Hz. Osman mevzubahis ihtilafları ortadan kaldırmak için sahabeden bir komisyon kurmuş ve bu komisyondan Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan mushafı esas alarak birkaç mushaf istinsah etmelerini istemiştir.⁴⁹ Söz konusu proje

birini seçti ve son kalan kişiye "Eline bir mushaf ve farklı renkten mürekkep al, dudaklarını (fetha) açtığımda harfin üstüne, yumduğumda (zamme) harfin yanına, dudaklarını kırdığımda (kesra) harfin altına birer nokta koy. Şayet harekeye biraz günne katarsam söz konusu yere iki nokta koy." şeklinde bir direktif verdi. Farklı rivayetler için bk. Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 17; Salim Mekrem, *el-Kur'ânî'l-Kerîm*, 50.

³⁷ Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbnî'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 89.

³⁸ Emin, *Duha'l-İslâm*, 2/284.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/29-35.

⁴⁰ Buhârî, *el-Camiu's-sahîh*, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (4706).

⁴¹ Alauddin Ali b. Hüsamiddin el-Hindî, *Kenzül'l-ummâl fi süneni'l-ekvâl ve'l-efâl*, thk. Bekrî Hayanî - Savfet es-Seka (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981), 2/597.

⁴² Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, 17; Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşar el-Enbârî, *İzahu'l-vakfî ve'l-ibtidâ fi kitabillah*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Şam: Macmeû'l-luğati'l-Arabiyye, 1971), 1/19.

⁴³ Enbârî, *İzahu'l-vakf*, 1/13; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahâdîd fi'l-itkânî ve't-tecvîd*, thk. Ganim Kuddurî Hamed (Amman: Daru Ammâr, 2000), 80.

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek alâ's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/245.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyetü'l-Ammeti li'l-Kitâb, 1974), 2/323.

⁴⁶ Muhammed b. Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsa, 1943), 1/255.

⁴⁷ Şahsi mushaflar ve farklılıklar için bk. Sicistanî, *el-Mesâhif*, 2/284 vs.

⁴⁸ Sicistanî, *el-Mesâhif*, 1/207.

⁴⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1997), 2/482-483.

başarıya ulaşmış ve Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen mushaf üzerinde insanlar toplanmıştır.⁵⁰ İstinsah işlemi tabanda meydana gelen tartışmaları sonlandırırken, müstenseh mushaflarda bazı lahnlerin olduğuna dair iddialar yeni tartışmalara kapı aralamıştır.⁵¹ Bu iddialar üzerinde derinlikli araştırmalar yapan İslam uleması sözü edilen haberleri sened ve metin tenkidine tabi tutmuştur. Haber-i vahid kabul edilen rivâyetler realiteyle ters düştükleri için olumsuzlanmıştır.⁵²

İstinsah edilen mushafların nokta ve hareke barındırmaması özellikle Arap olmayan unsurlar arasında hatalı okumayı yaygınlaştırmıştır. Bu sorunun önüne geçmek ilk etapta kelimenin son harfinin harekesini belirtir noktalar konulmuştur.⁵³ Devam eden süreçte yazımı birbirine benzeyen ح-خ-ج-ث-ب vb. harflerde tashîf hataları ortaya çıkınca Haccâc'ın (öl. 95/714) direktifiyle bu harfleri birbirinden ayırmak için noktalar konulmuştur.⁵⁴ Yine Haccâc, kendi dönemine kadar varlığını koruyan ve içinde müdrec kıraatleri barındıran mushaflarla okumayı yasaklamış ve söz konusu şahsi mushafları toplatmıştır.⁵⁵ Haccâc'ın birliği sağlamak adına attığı bu adımların devamı niteliğindeki bir adımı Abdülmelik b. Mervân (öl. 86/705) atmış ve Hz. Hafsa'nın (öl. 45/665) vefatından sonra kendisinden istinsah yapılan mushafı imha etmiştir.⁵⁶

2.2. Hicrî II. Asır

Kıraat ilminde ihtisas sahibi olacak kadar mesailerini bu ilme harcayan âlimler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu asrın sonlarına doğru insanlar; Kûfe'de Hamza (öl. 156/773) ve Âsım'ın (öl. 127/745), Mekke'de İbn Kesîr'in (öl. 120/738), Basra'da Ya'kûb (öl. 205/821) ve Ebû Amr'ın (öl. 154/771), Şam'da İbn Amir'in (öl. 118/736) ve Medine'de Nâfî'nin (öl. 169/785) tercihlerine göre kıraatlerini icra etmeye başlamıştır.⁵⁷

Hicri II. asırda lahn olgusu şu şekillerde ortaya çıkmıştır:

- Kur'an okurken harfleri veya harekeleri yanlış telaffuz etmek şeklinde düşülen lahn.⁵⁸
- Bir hocadan eğitim almadan tamamen kendi birikimine güvenerek Kur'an'ın mushaftan okumaya çalışmak suretiyle düşülen tashîf türü hatalar.⁵⁹
- Resm-i mushafa muhtemel olan okuyuşlardan kendi görüşlerine dayanak olması için bazı fırkaların kıraat uydurmaları.⁶⁰

⁵⁰ Ganim Kaddurî el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf* (Irak, 1982), 110.

⁵¹ Bahsi geçen ilk hadise göre istinsâh işlemi tamamlanıp mushaf Hz. Osman'a arz edilince o; "Ben onda bazı lahn görüyorum, fakat Araplar onu dilleriyle düzeltecektir." demiştir. Hadisin farklı varyantlarında ek olarak; "Şayet yazan Sakif kabilesinden, dikte eden de Hüzeyl kabilesinden olsaydı bu lahnlar olmazdı." ibaresi geçmektedir. İkinci hadiste ise; Hişâm b. Urve Hz. Âişe'ye Kur'an'daki lahnden sormuş Hz. Âişe de cevaben Nisâ 162. وَالْمَغِيثِİN, Tâhâ 63. هَٰذَا نَاسُجَرَانِ ve Mâide 69. هَٰذَاوَالْمَنَابِؤُنَ âyetlerinde kâtiplerin hata yaptığını söylemiştir. Ebû Ubeyd, *Fezâ'ilü'l-Kurân*, 287; İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'an*, 25; Sicistanî, *el-Mesâhif*, 2/227; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/323; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li-sıhhati nakli'l-Kur'an ve'r-red alâ men nehalehü'l-fesâd bi-ziyâde ev nuksân*, thk. Muhammed İsam el-Kudât (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2001), 2/536, 546; Dâni, *el-Mukni*, 121-122.

⁵² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Altundağ, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kuran'ın Dil ve Yazım Özelliği (Mushafta Lahn Meselesi)* (Bakü: Nurlar Yayınevi, 2004); Yiğit, *Lahn*, 75-87.

⁵³ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Muhkem fi-nakti'l-mesâhif*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 12.

⁵⁴ Hamza b. el-Hasan el-İsfehânî, *et-Tenbîh ala hudûsi't-tashîf*, thk. Muhammed As'ad Talas (Beyrut: Daru Sadr, 1992), 27.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'an*, 37.

⁵⁶ Sicistanî, *el-Mesâhif*, 1/211.

⁵⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bişerhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1970), 9/31.

⁵⁸ Ferrâ, *Meân'l-Kur'an*, 2/76; Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said el-Askerî, *Ahbârü'l-musahhifin* (Şam: Dâru'l-Beşâir, 1995), 40.

⁵⁹ Askerî, *Ahbârü'l-musahhifin*, 72; Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said el-Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisin* (Kahire: el-Matbaatü'l-Arabiyyeti'l-Hadisiyye, 1985), 1/147-149; Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said el-Askerî, *Şerhu mâ yaka'u fihî't-tashîf ve't-tahrîf*, thk. Abdulaziz Ahmed (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1963), 12-13; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarîhü'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1993), 9/113; Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Daru Sadr, ts.), 2/210.

⁶⁰ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'aniyye (Suudi Arabistan: Vizâratu Şuûni'l-İslâmiyye, 2013), 1/117; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 2/229.

d. Dil mezhebine uygun kıraat icat suretiyle lahne düşme.⁶¹

e. Kıraat imamlarının tercihlerinde bulunmayan okuyuşları onlara nispet etmek suretiyle düşülen lahn çeşidi.⁶²

f. Sahih birikim içerisinde yer alan farklılıklara yazılı olarak lahn nispet etme.⁶³

Lahn olgusu bu dönemde hem Kur'an okumalarında hem de kıraat birikiminde ortaya çıkmıştır. Kur'an okumalarında meydana gelen lahne karşı Halil b. Ahmed, ed-Düeli ile başlayan çalışmalara son halini verirken,⁶⁴ kıraat birikiminde meydana gelen karışıklıklara karşın insanlar her beldede ilmine güvendikleri kıraat imamlarının kıraatlerine tabi olmuştur.⁶⁵

2.3. Hicrî III. Asır

Hicrî III. asırda kıraat ilmiyle uğraşanların sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Bunların zekâ seviyesi, bilgi ve birikimlerinin farklı olması, ortaya bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şöyle ki; Arap dil kurallarına hâkim olan bazıları kendi dil kurallarına uygun kıraatler icat etmek suretiyle bidate düşerken, dil kurallarını bilmeyen bir kısım insanlarda zaman doğru okuyuşu unutmak veya yanlış kişiye dayandırmak suretiyle hataya düşebiliyorlardı.⁶⁶ Zapt sahibi okuyucular azalıp rivayetlerde karışıklıklar ortaya çıkmaya başlayınca, bazı ulema kıraatleri cem etmeye başladı.⁶⁷ Bu kapsamda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838) yedi meşhur kıraat imamı dahil içinde 25 kurrânın farklılıklarının bulunduğu ilk eseri telif etmiştir. Akabinde Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî (öl. 258/872) beş beldenin her birinden birer kıraat imamı seçerek bunların tercihlerinin bulunduğu bir eser yazmıştır. Bunların peşinden İsmail b. İshak el-Mâlikî (öl. 282/895) 20 kurrânın kıraatlerini cemettiği bir eser telif etmiştir.⁶⁸

Bu dönemde ortaya çıkan diğer bir problem bazı kimselerin şaz kabul edilen birtakım farklılıkları şahsi mushaflarına yazmalarındır. Her ne kadar şaz okuyuşları farklı renklerde imla etseler de bu durum bazı karışıklıklara mahal vermiştir.⁶⁹ Yine bu kapsamda bazı raviler kıraat imamının tercihleri arasında bulunmayan kimi okuyuşları onlara nispet etmiştir.⁷⁰ Mushaftan Kur'an okumak suretiyle tashîf hatalarına düşme⁷¹ ve bazı sahih kıraatleri eleştirme durumu bu dönemde de devam etmiştir. Bu açıdan; Ahfeş, Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbn Kuteybe, Ebû Osmân el-Mâzinî ve Ferrâ gibi âlimler kıraatleri eleştirmede öne çıkmışlardır.

İnsanlar bu dönemde kendilerini lahnden korumak için her belde de tercihleri resm-i mushafa uygun olan kıraat imamlarına tabi olmuştur.⁷² Sözü edilen imamların uzun süre kıraatle

⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'*, 65; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr alâ't-tabakâti'l-asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 57; Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Haleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedi* (Kahire: Mektebetü'l-Mütennebî, ts.), 10, 11, 136; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/179.

⁶² İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'*, 278; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Camiü'l-beyân fî'l-kurrâti's-seb'*, thk. Abdülmüheymîn Abdüsselâm et-Tahhân vd. (el-İmarât: Camiatü's-Şârika, 2007), 3/1081, 1086, 1120; Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 79.

⁶³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/555.

⁶⁴ Dâni, *el-Muhkem*, 6-7.

⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 9/31.

⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'*, 46.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33.

⁶⁸ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 1/154; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, "Kıraatler ve Kurrâ", çev. Ali Öge, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (02 Ekim 2010), 222.

⁶⁹ Dâni, *el-Muhkem*, 22.

⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'*, 125-126, 292; Dâni, *Camiü'l-beyân*, 2/629, 1026 3/1126; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22.

⁷¹ Askerî, *Şerhu mâ yaka'u*, 11; el-Askerî, *Tashîfât*, 1/146; Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992), 19/486.

⁷² Abdurrahmân b. İsmail Ebû Şame el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tet'allaku bi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1975), 1/156.

meşgul olmak, emanet ehli olmak, sika olmak ve insanların kendilerinden kıraat alma hususunda ittifak etmiş olmak gibi şartları sağlamaları gerekmektedir.⁷³

2.4. Hicri IV. Asır

Kıraat ilmi bu asra kadar genel itibarla şifahi olarak aktarılmıştır. Ancak –yukarıda aktarıldığı üzere- disiplinsiz ve keyfi okumalar ortaya çıkınca söz konusu ilmin müstakil olarak kayıt altına alma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan İbn Mücâhid kıraatleri yedi ile sınırlamış ve bu ilmin imamlarını ve usullerini tespit edip ortaya koymuştur.⁷⁴ Lahn olgusunu da boş geçmeyen İbn Mücâhid; celî-hafî ayırımını ilk defa gündeme getirmiştir.⁷⁵ Bu dönemde iki akım ön plana çıkmaktadır. Birincisi; İbn Şenebûz’un (öl. 328/939) öncülüğünü yaptığı akımdır. Bu akıma göre resm-i mushafa uygun olsun veya olmasın senedi sahih her okuyuş caizdir.⁷⁶ İkincisi; İbn Miksem’in (öl. 354/965) önderliğini yaptığı akımdır. Buna göre; resm-i mushafa uygun olmak şartıyla yerleşik gramer kurallarına uygun olan her okuyuş caizdir.⁷⁷ Sahih birikim içerisinde yer alan bazı farklılıkları eleştirme geleneği bu dönemde de devam etmiştir. Zeccâc, Taberî, (öl. 310/923) Nehhâs, İbn Mücâhid, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî (öl. 392/1002) ve İbn Hâleveyh (öl. 370/980) gibi âlimler bazı farklılıkları eleştirmişlerdir.⁷⁸

3. Sahih Kıraatlerin Eleştiriye Maruz Kalma Sebepleri

Kıraat birikimi içerisinde yer alan sahih farklılıkların eleştiriye maruz kalması hiç şüphesiz arkasında bazı sebepler barındırmaktadır. Aşağıda bu sebeplere temas edilecektir.

3.1. Dil Okullarının Kıraatlere Yaklaşımı

Arap dilinde vuku bulan bozulmalar Kur’an okumalarına yansımaya başlayınca dil üzerinde çalışmalar zorunlu bir hale gelmiştir. Bu çalışmalar Basra’da başlamış,⁷⁹ takriben bir asır sonra Kûfe ve diğer İslam beldelerine yayılmıştır.⁸⁰ Hicri ilk dört asırda kıraatleri eleştiren ulema teoride kıraatlerin ihticacının cevazına hüküm verirken pratikte genel kıyasa uymayan bazı farklılıkları eleştirmişlerdir.⁸¹ İlk dilciler genelde kurradandır, bundan dolayı ilk yazılan *el-Ayn* ve *el-Kitab* gibi eserlerde kıraatlere yönelik ağır ifadeler bulunmamaktadır. Ancak yukarıda aktarıldığı üzere eleştirinin ilk nüveleri bu eserlerle atılmıştır. Söz konusu eleştiriler Basra’da başlamış sonra diğer dil okullarına sirayet etmiştir.⁸² Her iki okul kaynak olarak “semâ” ve “kıyas”ı kullanmakla beraber, Basra dilcileri bedevi Arapların fasih lehçelerini esas alarak genel kurallar koyarken, Kûfe dilcileri bu konuda biraz daha mütesahil davranarak Araplardan gelen her kullanıma itibar etmişlerdir.⁸³ Bunun sebepleri ise şunlardır:

⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-bârî*, 9/31.

⁷⁴ Ali Öge, 18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde’nin Kıraat İlmindeki Yeri (Konya: Hacıveysade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 42-43.

⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’*, 49.

⁷⁶ Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Beşşar Avvad Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002), 2/104; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm İtfeyyîş (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Misriyye, 1964), 1/84.

⁷⁷ Cemâlu’d-Dîn Ebû’l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât ala enbâhi’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabi, 1982), 3/101-103; Şihabuddin Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî el-Hemevî, *Mu’cemü’l-üdebâ “İrşadü’l-erîb ila mâ’rifeti’l-edîb”*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993), 6/2504; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 2/610-611.

⁷⁸ Örnekler için bk. Yiğit, *Lahn*, 183-330.

⁷⁹ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 89.

⁸⁰ Emin, *Duha’l-İslâm*, 2/284.

⁸¹ Şaban Salah, *Mevâkifi’n-nuhâtî mine’l-kirââtî’l-Kur’ânîyye hatta nihâyeti’l-karnî’r-rabî’l-hicrî* (Kahire: Dâru Garîb, 2005), 79.

⁸² Adîme, *Dirâsât*, 1/19.

⁸³ Geniş bilgi için bk. Koyuncu, “Kıraat-Dil İlişkisi Üzerine”, 163-164; Hulusi Kılıç, “Basriyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 5/117-118; Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/345-346.

a. Basra dilcilerine göre bir kıraatin istişhad olabilmesi için genel kıyaslarına muhalif olmayacak.⁸⁴ Biraz daha açacak olursak; Basra dilcileri kuralı asıl kabul ettiklerinden, kıraatleri diğer dil materyali gibi kurala arz eder, söz konusu kurala uyan kıraat kabul edilir uymayan ise reddedilir.⁸⁵

b. Basra dilcilerine göre bir kuralın konulması için nesir ve şiirde örneklerinin çokça olması gerekir.⁸⁶

c. Basralıların aksine Kûfe dilcileri herhangi bir dil kuralının vazedilmesi için bir iki kullanımı yeterli görürler.

d. Kûfe dil okulu semâyı önemsemekle beraber rivayete de önem vermiş ve bundan dolayı nakil dairesini daha geniş tutmuştur.⁸⁷ Bu durum; bir dönem İslam devletine başkentlik yapması ve birçok sahabe ve tabiinin burayı yurt edinmesinden dolayı Kûfe'deki rivâyet geleneğinin Basra'ya nispeten daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kıraat ilminin bütün yönleriyle incelendiği kıraat halkaları da burada bulunmaktaydı.⁸⁸ Bundan dolayı Kûfe dilcileri kıraatleri dil kurallarını belirlemede önemli bir kaynak kabul ettikleri gibi kıyas malzemesi olarak da kullanmışlardır.⁸⁹

Yukarıda maddeler halinde zikredilen hususlardan dolayı Basra uleması ve takipçileri birçok kıraati eleştirirken Kûfe uleması ve takipçileri savunma yolunu tercih etmiştir.

3.2. Kıraatlerin Arapçanın Hangi Kullanımlarına Hamledileceği Sorunsalı

Hicrî iki ve üçüncü asırlarda dil çalışmalarını gerçekleştiren ulema fasih Arapça üzerinde yoğunlaşmış ve müstakil lehçelere yönelmemiştir. Bu durum lehçesel özelliklerin çalışmalarına yansımaları büyük ölçüde önlemiştir.⁹⁰ Kendileri de zaten bu gerçeği itiraf etmektedirler. Mesela kıraat âlimi olmasının yanında Basra dil okulunun otoritelerinden olan Ebû Amr'a vazettiği kuralların Arap dilinin tamamını içine alıp almadığı sorusu sorulduğunda, "hayır" cevabını vermiştir. Kurallarına muhalif kullanımlar sorulduğunda ise, genel kullanımı ölçü aldığını ve bunun dışında kalanları lehçe olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.⁹¹

Öte yandan kıraat ulemasının icmasına göre sahih kıraatlerin şartlarından bir tanesi de 'bir vecihle de olsa Arap diline muvafakat'tır.⁹² Dilcilere göre ise Kur'an dil mezheplerinin en makbul olanına hamledilmelidir.⁹³ Zira Kur'an günlük kullanımda Arapçanın en güzel halini temsil etmektedir.⁹⁴ Mesela söz konusu ulemaya göre bir kullanım sadece şiir zaruretinde caiz ise bu fasih olmamasının yanında Kur'an'ın kendisine hamledilmeyeceği bir kullanımdır.⁹⁵ Kıraatlere yönelik eleştirilerde bulunan ulema işte bu bakış açısının etkisi altında farklı okuyuşları ele almış

⁸⁴ Hatice el-Hadisî, *eş-Şâhidü ve usûlü'n-nahvi fi kitâbi Sibeveyh* (Matbûâtü Camiati'l-Küveyt, 1974), 47.

⁸⁵ Salah, *Mevâkifü'n-nuhât*, 92.

⁸⁶ Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hafezî, "Mevkifü'n-nuhâti mine'l-kurra", *Beyâdir* 7 (1992), 100.

⁸⁷ Salah, *Mevâkifü'n-nuhât*, 98.

⁸⁸ Salah, *Mevâkifü'n-nuhât*, 96.

⁸⁹ Hadisî, *eş-Şâhid*, 47.

⁹⁰ Eyyup Karaca, "Arap Lehçeleri", *The Journal of Academic Social Science Studies* 16/Year: 16-Number: 95 (07 Eylül 2023), 191.

⁹¹ Zebidî, *Tabakât*, 39; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulumi'l-lugati ve envâuha*, thk. Muhammed Câd el-Mevlî vd. (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986), 1/146.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁹³ Muhammed b. Yezîd Ebü'l-Abbâs el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 3/30; Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib Mekki, *Müşkilü i'rabi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984), 1/220; Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/509, 4/559, 5/327; Adime, *Dirâsât*, 1/47.

⁹⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/336.

⁹⁵ Müberred, *el-Kâmil*, 3/30; Mekki, *Müşkil*, 1/220; Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/569.

ve çoklu kullanımın karşısında yer alan farklılıkları; şâzz, ba'îd, mekruh, lahn, şiir zarureti gibi lafızlarla niteleyerek eleştirmişlerdir.⁹⁶

Bunun yanında kıraat ilmi, dil ilimleriyle birçok yönden ortak olsa da her ikisi farklı disiplinlerdir. Ortak oldukları temel nokta her ikisinin de Arapça olmaları ve söz konusu dilin gramer kurallarına tabi olmalarıdır. Bazı noktalarda da birbirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin dilciler genel kullanımları esas alıp kurallarını vazederken kıraat âlimleri daireyi biraz daha geniş tutmuş ve dilcilerce zayıf kabul edilen diğer kullanımları da kabul etmişlerdir. O yüzden kıraat âlimlerine göre bir vecihle de olsa Arapçaya uygunluğu yeterlidir.⁹⁷ Bunun yanında dilciler kaynak olarak semâyı kullanırken kurra asıl olarak rivâyete dayanmaktadır.⁹⁸ Yine bazı dil kurallarının uygulamasında dilciler ve kıraat âlimleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mesela dilcilere göre ج'nın ج'a idgamı caiz değildir. O yüzden Ebû Amr'ın يَغْفِرُكُمْ gibi yerlerde yaptıkları idgamlara karşı çıkmaktadırlar.⁹⁹ Ayrıca dilcilerin idgam yaptığı bazı yerde kıraat âlimleri yapmazken, tersi bir durumda söz konusudur. Örneğin dilciler bazı yerlerde ع harfini ه harfine idgam ederler. مَعْمُM diyecekleri yerde مَعْمُM veya مَعْمُM diyecekleri yerde مَعْمُM derler.¹⁰⁰ Aynı şekilde kurra; ح harfini ع'a, ش harfini س'e, ض harfini ض'a ve ف harfini ب'ya idgam ederken dilciler bu idgamları yapmazlar.¹⁰¹

3.3. Kıraatleri Eleştiren Ulemanın Tercih Döneminde Yaşamaları

Sahih birikim içerisinde yer alan farklılıkların bazılarının hicri ilk dört asırda eleştirilmesinin -bizce- en önemli sebebi; söz konusu âlimlerin yaşadığı dönem ve bu dönem aralığında kıraatlerin ve aktarıcılarının durumudur. Zira bir tarafta şifahî aktarıma dayanan ve içerisinde sahîh-sakîm bütün kıraatleri barındıran bir birikim diğer tarafta bu birikimi aktaran ve sayıları binleri bulan râvilerin farklı niteliklere sahip olmasının ortaya çıkardığı problemler. Yine aynı dönemde Arap dilinde meydana gelen bozulmalar ve bu bozulmaların kıraatlere yansımalarının ortaya çıkardığı sorunlar. İlaveten hareke ve nokta barındırmayan resm-i mushaf ve şahsi mushaflara not amacıyla yazılan tefsiri (müddrec) kıraatler aynı dönemde ortaya çıkan sıkıntıların diğer bir sacayağıdır. İbnü'l-Cezerî, söz konusu döneme şu sözleriyle ışık tutmaktadır;

“Meşhur imamlardan (on kıraat imamı) sonra kıraat ilmini okuyanlar çoğaldı ve beldelere yayıldılar. Onları da tabakaları bilinen fakat dirayet ve rivâyet hususunda farklı özellikte olan diğer âlimler takip etti. Bundan dolayı zapt azaldı, ihtilaf çoğaldı neredeyse doğru ve yanlış birbirinden ayırt edilemeyecek düzeye geldi. Derken ümmetin gayretli uleması bu işe el atarak ileri düzey bir gayretle istenilen gerçekliği, kıraatleri toparlamak ve farklılıkları okuyanlarına nispet etmek suretiyle ortaya koydular. Bunu da belirledikleri kriterlerin gölgesinde sahîhini sakîminden, meşhûr olanını şâzz olanından tefrik etmek suretiyle gerçekleştirdiler.”¹⁰²

⁹⁶ Müberred, *el-Kâmil*, 3/30; İbn Haleveyh, *el-Hücce*, 151; Nehhâs, *l'rabu'l-Kur'ân*, 480; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabi, 1986), 2/70; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîd*, 4/569.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁹⁸ Abdüssabûr Şâhîn, *Eserü'l-kirââtü fi'l-asvâti ve'n-nahvi'l-Arabî Ebu Amr b. Alâ* (Kahire: Mektebetü Hancı, 1987), 182.

⁹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/448; Müberred, *el-Muktabad*, 1/205; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/330; Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. İmîl Bedi Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 5/557; Abdülfettah Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücihi'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Üren (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020), 15; Süleyman Kılıç, *Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açısından Basra Kıraat Ekolü*, ed. Abdulmuttalip Çalışkan (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 194-197; Ali Çiftçi, “Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”, *Düşünce Platformu* 31 (12 Aralık 2016), 140-170.

¹⁰⁰ Ancak dilciler bunu yaparken öncelikle ع harfini hem mahreç hem de nispeten daha kolay telaffuz edilebilen ح harfine çevirmektedirler. Daha sonra yumuşak ه harfini de ح harfine çevirerek iki harfi idgâm etmektedirler. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/450; Şâhîn, *Eserü'l-kirâât*, 190.

¹⁰¹ Şâhîn, *Eserü'l-kirâât*, 192-195.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

Şahsi mushaflara yazılan müdrec okuyuşların önüne geçmek için mushaf istinsah edilirken, Kur'an okumalarında vuku bulan tashîf ve irab hatalarının engellenmesi için resm-i mushaf üzerinde nakt ve i'câm gibi çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar mushaf ile ilgili ortaya çıkan problemleri en az düzeye indirirken, şifahî olarak aktarılan kıraat birikimi ve bu külliyyatı aktaranlarla ilgili sorunlar ortada durmaktadır.

Kıraatle ilgili olan problemler sahîh-sakîm ayrışmasını zorunlu kılarken, kıraat ilmiyle uğraşanların durumu da kurrânın cerh ve tadilini zorunlu hale getirmiştir. Biraz daha açacak olursak; yedili ve onlu sistem içerisinde yer alan meşhur kurra tercihlerini yapmalarının akabinde gelen kıraat uleması da aynı yolu takip etmiştir. Bunların içerisinde kıraat âlimi olmasının yanında dilci veya müfessir kimliğiyle öne çıkan meşhur bilginlerde vardı. Zaten tercih edebiyatında on kıraat imamına ilaveten kıraatleri eleştiren bazı ulemanın da ismi geçmektedir. Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Tâberî,¹⁰³ Yahyâ b. Sellâm¹⁰⁴ (öl. 201/817) ve Mekki b. Ebî Tâlip (öl. 437/1045) gibi âlimler bu meyanda zikredilebilir.¹⁰⁵ Bahsi geçen tercih işlemini gerçekleştiren bilginler bazı ölçütler belirlemiş ve bu kıstasları taşımayan farklılıkları tenkit etmiştir. Bu kriterler şunlardır:

a. Farklılığın Arap Dilindeki Karşılığının kuvvetli Olması:¹⁰⁶ Kıraat âlimlerine göre 'bir vecihle de olsa Arap diline uygunluk'¹⁰⁷ kriterini kıraatleri eleştiren ulema 'dil mezheplerinin en üstün olanına hamletmek' şeklinde işletmişlerdir. Örneğin Müberred kıraatleri dil mezheplerinin en üst olanına hamlederken,¹⁰⁸ Nehhâs kıraatleri şâz olana hamletmediği gibi bu kullanımları delil olarak kabul etmemektedir.¹⁰⁹ Ahfeş, İbn Haleveyh ve Zemahşerî gibi bilginler de şâz kullanımları Kur'an kıraatinde caiz görmemektedirler.¹¹⁰

b. Mushafa Muvafakat: Kıraat âlimlerine ve hali hazırda geçerli olana göre 'resm-i mushafa ihtimalen de olsa' kriterini dilbilimci âlimler farklı işletmiştir. Öncelikle dilbilimsel tefsirlerde 'resm-i mushafa muvafakat' kıraatlerin kabulü için temel bir kıstastır.¹¹¹ Ancak söz konusu ulema mushafın yazı iskeletine gerçekte uyan farklılıkları kabul ederken, takdiren de olsa uymayan kıraatleri kabul etmemiştir.¹¹²

c. Genelın Üzerinde İcma Etmesi: İcmadan kastettikleri; Kûfe, Medîne ve Haremeyn ehlinin genelının okuyuşudur. Bazı durumlarda dil açısından daha fasih ve sened açısından daha kuvvetli olduğu gerekçesiyle Âsım ve Nafi'in kıraatleri tercih sebebi iken, yerleşik gramer kuralları bağlamında daha fasih kabul ettikleri Ebû Amr ve Kisâî'nin farklılıkları da tercih sebebidir.¹¹³

Bu aktardığımız kıstaslardan bahsi geçen ulemanın kıraatlerin sened yönünü göz ardı ettikleri anlaşılmasın. Bilakis kıraatleri eleştiren her âlim 'kıraatler tabi olunması gereken sünnettir' gerçeğini her fırsatta dillendirmiştir.¹¹⁴

¹⁰³ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Urcûzetü'l-münebbihe*, thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1999), 159-161.

¹⁰⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergsträsser (Mektebetü İbni Teymiye, ts.), 2/373.

¹⁰⁵ Mekki, *el-Keşf*, 1/5; Emîn b. İdris Fülâte, *el-İhtiyâr inde'l-kurrâ mef'ûmuhû, merâhiluhû ve eseruhû fî'l-karâât* (Mekke: Umm Al Qura University, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 457.

¹⁰⁶ Mekki b. Ebi Tâlib el-Endelûsî Mekki, *el-İbâne an meâni'l-karâât*, thk. Abdulfettah İsmail Şibli (Mısır: Daru Nahdati Mısır, ts.), 89.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

¹⁰⁸ Müberred, *el-Kâmil*, 3/30.

¹⁰⁹ Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'ân*, 480.

¹¹⁰ İbn Haleveyh, *el-Hüce*, 151; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/70; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/327.

¹¹¹ Ali Temel, "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 89.

¹¹² Temel, "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı", 89.

¹¹³ Mekki, *el-İbâne*, 89.

¹¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/148; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/446, 5/235; Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbni Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Garame el-Ma'revî (Dimaşk: Daru'l-Fikri li't-Tiba'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1995), 67/105; Recep Koyuncu - İdris Yigit,

Kıraatler arasında eleme de bulunan âlimler sahîh farklılıkların tercih-tespiti için yukarıda aktardığımız ölçütleri belirledikten sonra sahîh-sakîm ayırımına başlamıştır. Ancak işleri gerçekten zordur. Zira bir yandan henüz birbirinden keskin çizgilerle ayrılmayan sahîh, sakîm, mevzu, şâz, müdrec gibi farklılıklar, diğer yandan her biri farklı özelliklere sahip kalabalık bir râvî gurubu bulunmaktadır. Bu iki soruna şahsi mushaflara yazılan mensuh ve müdrec kıraatleri de ilave etmek mümkündür. Ayrıca bu ilmin inceliklerinin şifahen aktarılıp henüz müstakil eserlerde yer almadığı olması problemin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Bunların arasında sahîh olanın, olmayandan ayıklanması için ince bir eleme yapılması icap etmektedir ki söz konusu elemeyi de yapacak şahsın da kıraat, mushaf, ricâl, Arap dili, tefsir gibi ilimlerde yetkin olması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere kıraatler arasında tercih yapan âlimler kıraat birikiminde zaptın azaldığı, ihtilafın çoğaldığı ve neredeyse hakla batılın karışacak düzeyde olduğu bir dönemde kendilerini kıraatlerle ilgili bir dizi problemin içerisinde bulmuşlardır.¹¹⁵ Onlar da rivâyetle aktarılan bu farklılıklara attettikleri önemden dolayı söz konusu okuyuşları delillendirmek için böyle bir yola tevessül etmişlerdir.¹¹⁶ Biraz daha açık bir ifadeyle; bazı farklılıkları eleştiren ulemanın niyeti kıraatlerde eksiklik veya noksanlık aramak değildir. Aksine sahîh farklılıkları sakiminden ayırma gayretidir. Mehmet Ünal bu gerçeği; “*Kıraat ihticâc hareketinin temelinde, kendinden şüphe duyulan kıraatlere karşı, kıraat ulemâsının sahîh kıraatleri ispat etme ve delillendirme çabası yatmaktadır.*” şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir.¹¹⁷

Netice itibarıyla söz konusu ulemayı kendi zamanının şartları muvacehesinde ele almak konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır. Buna göre kıraatleri eleştiren âlimler tercih döneminde yaşadıkları için tek yapmaya çalıştıkları kıraat farklılıklarını ince eledikten sonra sahîhini sakîminden ayırmaktır. Sözü edilen işlem esnasında bazı sahîh farklılıkların sahîh olmadıkları zannıyla eleştirilmesi söz konusu işlemin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu açıdan mazur sayılmaları icap etmektedir. Mevzubahis âlimlerin durumu fıkıh ilminde derinleşmiş müçtehitlerin durumu gibidir. Hata yaptıkları yerde bir, isabet ettikleri durumda iki sevap almışlardır denilebilir.

Sonuç

İlk yazılı dîni kaynakların yazım sili, Yedi Harf ruhsatından kaynaklı farklılıklar ve Arap dilinde meydana gelen bozulmalar kıraat ilminde hatalı okumaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Arap dilinde meydana gelen bozulmalar Kur’an okumalarına yansımaya başlayınca İslam âlimleri teolojik kaygılarla mushaf üzerinde çalışmalara başlamış, bu çalışmalar zamanla Basra ve Kûfe gibi dil okullarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Hicrî ilk dört asırda sahih, sakim, şâz, müdrec ve mevzu gibi kıraat disiplininin muhteviyatını oluşturan birikimin sözlü olarak aktarılması keyfi ve disiplinsiz okumalara sebebiyet vermeye başlayınca âlimler, kıraatlerin sahih olanını olmayandan ayırmaya başlamıştır. Aynı zamanda dil çalışmalarında aktif rol alan bu ulema koydukları belli kriterler çerçevesinde kıraatleri elemeye başlamış ve bu ameliye sonucunda sahih olmadığı zannıyla, sahih birikim içerisinde yer alan bazı kıraatleri eleştirmiştir. Kıraatler arasında eleme yapan âlimlerin maksadı farklılıklar arasında eksiklik veya noksanlık aramak değildir. Bilakis sahih olmayan farklılıkları

“Oryantalist Bakış Açısına Göre Kıraatler: Otto Pretzl, Arthur Jeffery, Nöldeke ve Goldziher Örneği”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (30 Aralık 2022), 573.

¹¹⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

¹¹⁶ İbn Haleveyh, *İrâbü’l-kırâât*, 1/198.

¹¹⁷ Mehmet Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak Hücet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 81.

elemektir. Bu açıdan söz konusu ulemanın durumu içtihatla bulunan âlimlerin durumu gibidir. Hata yaptıkları yerde bir, doğru yaptıkları yerde iki sevap aldıkları söylenebilir.

Çalışmanın hacmini aşacağı endişesiyle girilemeyen ve alana katkı sağlayacağı düşünülen bazı konular tespit edilmiştir. Örneğin hicrî ilk dört asır özelinde kıraat-dil ilişkisinin tarihsel serüvenini ortaya koyan çalışmalar yapılabilir. Ayrıca rical kitaplarında dağınık halde bulunan kıraat ilmiyle ilgili malumatlar bir araya getirilebilir. Son olarak kıraat ilminin dil okullarının ortaya çıkışındaki rolü irdelenebilir.

The Reasons for Criticisms of Qur'anic Recitations in The First Four Centuries of Hijri

Citation: Yiğit, İdris. "The Reasons for Criticisms of Qur'anic Recitations in The First Four Centuries of Hijri", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 288-308. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1629101>

Extended Abstract

At the time the Quran was revealed, Arabs lived in tribes in an area of approximately three million square kilometers. Although these tribes spoke fluent Arabic, there were significant dialect differences between them. This continued until the period when Islam began to spread. Although the deterioration of the Arabic language was rarely evident in the pre-Islamic and early Islamic periods, it did not have a benign effect on the language of the Arabs. However, the fact that the first recipients of the final religion were Arab and that the final divine message was revealed in Arabic transformed the language from that of a specific nation to that of a religion. Due to this mission imposed on the target language, non-Arab elements became interested in the Arabic language, which was considered the first step in learning the new religion. For this purpose, they entered as far as the heart of the revelation, the Haramain. On the other hand, due to the Islamic conquests, Arabs went outside the Hejaz region and encountered foreign elements there. As a result of the Islamic conquests, different nations that embraced the new religion became interested in learning the Arabic language due to theological concerns, the fact that the conquering Arabs did not spend time learning science because they were interested in politics and state affairs, and the spelling characteristics of the language in question caused the spread of incorrect usage in the Arabic language. When these errors began to be reflected in the readings of the Quran, it became necessary to conduct some studies on the Arabic language. In this context, the studies that first started on the spelling of the mushaf expanded over time to reveal linguistic sciences. These studies, which first started in Basra, spread to other Islamic lands over time. Different readings due to the seven-letter license, the writing style of the first written religious materials, and the corruptions in the Arabic language caused the emergence of the lahn in the science of recitation. On the other hand, since the main thing in the science of recitation is oral transmission, the inclusion of the science in question in independent books corresponds to the second and third centuries of the Hijra. Previously, the collection of readings that included more than one category, such as sahih, shaz, mudraj and mawzu, was transmitted orally. In addition, the fact that Arabic script did not include vowels and dots constituted another dimension of the problem. When arbitrary and undisciplined readings emerged in the ongoing process, it became necessary to conduct some studies. These studies were carried out on both the mushaf and the collection of readings. Scholars invented dots and vowels to prevent errors originating from the mushaf. They determined different strategies to prevent errors and undisciplined readings in the collection of readings. They set certain rules to distinguish correct readings from incorrect ones in the collection of readings that included more than one category. These are; compliance with Arabic, agreement with the official mushaf and consensus on the general. The scholars who determined the criteria in question also played an active role in language studies. Since language studies did not include all uses of the Arabic language, some readings did not fully meet the criteria in question. Scholars have criticized these recitations, which do not comply with the established grammar rules they have established, on the grounds that they are not authentic. The reason for these criticisms is not only that some recitations do not comply with the rules of the Arabic language. On the contrary, reasons such as the oral transmission of the recitation accumulation, the absence of dots and vowels in the first written materials, and the large number of people engaged in the science of recitation constitute the background of these criticisms. In this study, the reasons for criticism of some differences, which are criticized for being unauthentic, have been tried to be presented by taking into account the historical background. In order to understand the subject, the situation of the Arabic language and the science of recitation in the first four centuries of the Hijra is summarized by categorizing them according to centuries.

Kaynakça

- Abduttevvab, Ramazan. Lahnü'l-âmmе ve't-tetavvri'l-lugavî. Kahire: Mektebetü Zehrâi's-Şark, 2000.
- Adîme, Muhammed Abdulhalık. Dirâsât li üslubî'l-Kur'ânî'l-Kerîm. 11 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, ts.
- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücaşî el-Belhî. Me'ânî'l-Kur'ân. thk. Hüdâ Mahmûd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1991.
- Altundağ, Mustafa. Hata İddiaları Çerçevesinde Kuran'ın Dil ve Yazım Özelliği (Mushafta Lahn Meselesi). Bakü: Nurlar Yayınevi, 2004.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said. Ahbârü'l-musahhifîn. Şam: Dâru'l-Beşâir, 1995.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said. Şerhu mâ yaka'u fihî't-tashîf ve't-tahrîf. thk. Abdulaziz Ahmed. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1963.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Said. Tashîfâtü'l-muhaddisîn. 6 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Arabiyyeti'l-Hadisiyye, 1985.
- Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb. Târîhu Bağdât. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. el-İntisâr li-sıhhati naklî'l-Kur'ân ve'r-red alâ men nehalehü'l-fesâd bi-ziyâde ev nuksân. thk. Muhammed İsam el-Kudât. 2 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. el-Camiu's-sahîh. thk. Mustafa Dîb el-Biğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Yemâme, 1993.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. el-Beyân ve't-tebyîn. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998.
- Çiftçi, Ali. "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi". Düşünce Platformu 31 (12 Aralık 2016), 131-131. <https://doi.org/10.21646/bilimname.2016.5>
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. Camî'ül-beyân fi'l-kırââtî's-seb'. thk. Abdülmüheymin Abdüsselâm et-Tahhân vd. 4 Cilt. el-İmarât: Camiatü's-Şârîka, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. el-Muhkem fi-naktî'l-mesâhif. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. el-Muknî' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr. thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî. Kahire: Mektebetü Külliyyâtî'l-Ezheriyye, 1978.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. el-Urcûzetü'l-münebbihe. thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1999.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. et-Tahdîd fi'l-itkânî ve't-tecvîd. thk. Ganim Kuddurî Hamed. Amman: Daru Ammâr, 2000.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali Esîrû'd-Dîn el-Endelüsî. el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2000.
- Ebû Şame, Abdurrahmân b. İsmail, el-Makdisî. el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmin tet'allaku bi'l-kitâbî'l-azîz. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1975.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. Fezâilü'l-Kur'ân. thk. Mervân el-Atiyye vd. Beyrut-Şam: Daru İbn Kesîr, 1995.

- Ebü't-Tayyip el-Lugavî, Abdulvahid b. Ali. Merâtibu'n-nahviyyîn. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Emin, Ahmed. Duhâ'l-İslâm. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammeti li'l-Kitâb, 1997.
- Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah Kemâlü'd-Dîn. Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâtî'l-üdebâ. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Daru'l-Fikrî'l-Arabi, 1998.
- Enbârî, Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşar. İzahu'l-vakfi ve'l-ibtidâ fi kitabillah. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Şam: Macmeû'l-luğatî'l-Arabiyye, 1971.
- Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/11 (01 Haziran 2007), 155-183. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/100810>
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'. thk. Bedreddin Kahvecî - Beşir Cüveycâbî. 7 Cilt. Beyrut-Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993.
- Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî. Meânî'l-Kur'ân. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyyeti li't-Te'lîfi ve't-Terceme, 1972.
- Fück, Johann W. el-Arabiyya dirâsâtun fi'l-lugati ve'l-lehcâti ve'l-esâlib. çev. Abdulhalim en-Neccâr. Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme, 2014.
- Fülâte, Emîn b. İdris. el-İhtiyâr inde'l-kurrâ mefhûmuhû, merâhiluhû ve eseruhû fi'l-kırâât. Mekke: Umm Al Qura University, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Hadîsî, Hatîce. eş-Şâhidü ve usûlü'n-nahvi fi kitâbi Sibeveyh. Kuveyt: Matbûâtü Camiati'l-Küveyt, 1974.
- Hafezî, Hasan b. Muhammed b. İbrahim "Mevkifü'n-nühâti mine'l-kurra". Beyâdir 7 (1992), 96-112. <http://search.mandumah.com/Record/155717>
- Halebî, Ebü'l-Abbas es-Semîn, Şihabuddîn, Ahmed b. Yusuf. ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmî'l-kitâbî'l-meknûn. thk. Ahmed Muhammed el-Harat. 11 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Kalem, ts.
- Hamed, Ganim Kaddurî. Resmü'l-Mushaf. Irak: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982.
- Hanay, Necattin. Erken Dönem Tefsirlerinde Kıraat Yorum İlişkisi. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Hemevî, Şihabuddin Ebü Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî. Mu'cemü'l-üdebâ "İrşadü'l-erîb ila ma'rifeti'l-edîb". thk. İhsân Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hindî, Alauddin Ali b. Hüsamiddin. Kenzül'l-ummâl fi süneni'l-ekvâl ve'l-efâl. thk. Bekrî Hayanî - Savfet es-Seka. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981.
- İbn Fâris, Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ el-Kazvînî. Hilyetü'l-fukaha. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: eş-Şeriketü'l-müttehidetü li't-tevzi, 1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. Fethü'l-bârî bişerhi'l-Buhârî. 14 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1970.
- İbn Haleveyh, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. el-Hücce fi'l-kırââtî's-seb'. thk. Abdul'âl Salim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Haleveyh, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. İrâbü'l-kırââtî's-seb' ve ilelihâ. thk. Abdurrahman el-Useymin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992.
- İbn Haleveyh, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbî'l-bedi. Kahire: Mektebetü'l-Mütennebî, ts.

- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî. Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân. thk. İhsân Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. Te'vîlu müşkilî'l-Kur'ân. thk. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Musâ b. el-Abbâs et-Temîmî. Kitabü's-Seb' fi'l-kirâât. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1980.
- İbn Yaiş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali. Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî. thk. İmîl Bedi Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbni Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah. Tarihu Dimaşk. thk. Amr b. Garamel-Ma'revî. 80 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikri li't-Tıba'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1995.
- İbni Cinni, Ebu'l-Feth Osman. el-Münsif şerhu'l-imam Ebî Feth Usmân b. Cinnî en-nahvî li kitabî't-Tasrîf li'l-İmâm Ebî Usmân el-Mâzinî. thk. Mustafa İbrahim - Abdullah Emin. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Kadîm 3 Cilt, 1954.
- İbni'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk b. Muhammed. el-Fihrist. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. en-Neşr fi'l-kirââtî'l-aşr. thk. Ali Muhammed ed-Dabba. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ. thk. Gotthelf Bergsträsser. 3 Cilt. Mektebetü İbni Teymiye, ts.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. el-Kâmil fi't-tarih. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabi, 1997.
- İsfehânî, Hamza b. el-Hasan. et-Tenbîh ala hudûsî't-tashîf. thk. Muhammed As'ad Talas. Beyrut: Daru Sadr, 1992.
- Karaca, Eyyup. "Arap Lehçeleri". The Journal of Academic Social Science Studies 16/Year: 16-Number: 95 (07 Eylül 2023), 181-200. <https://doi.org/10.29228/JASSS.70078>
- Karadavut, Ahmet. "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/7 (01 Ağustos 1997). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/210654>
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr. Letâifü'l-işârât li funûnî'l-kirâât. thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'aniyye. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâratu Şuûnî'l-İslâmiyye, 2013.
- Kıftî, Cemâlu'd-Dîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf. İnbâhu'r-ruvât ala enbâhi'n-nuhât. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-'Arabi, 1982.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/117-118. Ankara: TDV Yayınları, 2002).
- Kılıç, Hulusi. "Kûfiyyûn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kılıç, Süleyman. Oluşum Temsilciler ve Metodolojik Açından Basra Kıraat Ekolü. ed. Abdulmuttalip Çalışkan. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Koyuncu, Recep. "Sîbeveyh ve Kisâi Özelinde Kıraat-Dil İlişkisi Üzerine Bir Tahlil". Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler-2. Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022.

- Koyuncu, Recep - Yiğit, İdris. "Oryantalist Bakış Açısına Göre Kıraatler: Otto Pretzl, Arthur Jeffery, Nöldeke ve Goldziher Örneği". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (30 Aralık 2022), 559-584. <https://doi.org/10.33420/marife.1144541>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Camî' li ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm İtfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mekkî, Ebu Muhammed Mekkî b.Ebi Tâlib. el-Keşf an vucûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hiceciâ. thk. Muhyiddîn Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981.
- Mekkî, Ebu Muhammed Mekkî b.Ebi Tâlib. Müşkilü i'rabi'l-Kur'ân. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984.
- Mekkî, Mekki b. Ebi Tâlib el-Endelûsî. el-İbâne an meâni'l-kırâât. thk. Abdulfettah İsmail Şibli. Mısır: Daru Nahdati Mısır, ts.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf. Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd Ebü'l-Abbâs. el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, 1997.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd Ebü'l-Abbâs. el-Muktadab. thk. Muhammed Abdulhalık Adîme. 4 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Nehhâs, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. İ'rabu'l-Kur'ân. thk. Halid Ali. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nisâbü'rî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. el-Müstedrek alâ's-sahîhayn. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Öge, Ali. 18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri. Konya: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Öğmüş, Harun. "Yedi Harf Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 24 (01 Eylül 2010), 1-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isad/issue/56541/786405>
- Pâlûvî, Abdulfettah. Zübdetü'l-irfân fî vucûhi'l-Kur'ân. thk. Halil İbrahim Üren. İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020.
- Rafîî, Mustafa Sadık b. Abdurrezzak. Tarihu âdabi'l-Arab. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabi, ts.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman. "Kıraatler ve Kurrâ". çev. Ali Öge. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (02 Ekim 2010), 217-234. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344166>.
- Safi, İşrake Nuruddin. Kadıyyatu'l-lahn fi'l-lügati'l-Arabiyyeti hatta nihayeti karnî'r-rabi'l-hicri. Camiatü'l-Hurtûm Külliyyetü'l-Adâbi'l-Arabi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Salah, Şaban. Mevâkifü'n-nuhâti mine'l-kırâati'l-Kur'âniyye hatta nihâyeti'l-karnî'r-rabi'l-hicri. Kahire: Dâru Garîb, 2005.
- Salim Mekrem, Abdul'âl. el-Kur'âni'l-Kerîm ve eseruhu fi'd-dirâsâti'n-nahviyye, Kuveyt: Müessesetü Ali Cirâh es-Sabbâh, 1978.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Alemüddîn. Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikra. thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Harâbe. Beyrut-Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997.
- Selîm, Abdulfettah. el-Lahn fi'l-luga mezâhiruhu ve mekâyisuhu. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1989.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber. el-Kitâb. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Hancı, 1988.

- Sicistanî, Ebu Bekir Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as. Kitabü'l-Mesâhif. thk. Muhibbuddin Abdü's-Sübân. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Beşâir, 2002.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. el-İtkân fi ulûmî'l-Kur'ân. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitâb, 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. el-Müzhir fi ulumi'l-lugati ve envâuha. thk. Muhammed Câd el-Mevlî vd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986.
- Şâhîn, Abdüssabûr. Eserü'l-kırââtî fi'l-asvâti ve'n-nahvi'l-Arabî Ebu Amr b. Alâ. Kahire: Mektebetü Hancı, 1987.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Temel, Ali. "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâat Anlayışı". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 15/2 (2015), 81-120. <http://search/yayın/detay/195105>
- Ünal, Mehmet. "Bir Kırâat Terimi Olarak Hücetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". İslâmî Araştırmalar Dergisi 17/1 (2004), 68-83.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdûlmelik b. Mervân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 02 Ağustos 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan>
- 308 ————— Yiğit, İdris. Temel Meseleleriyle Kiraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu. ed. Ali Öge. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Zebidî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasen. Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn. ed. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. Me'âni'l-Kur'ân ve irâbühu. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr alâ't-tabakâti'l-asâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. Tarîhü'l-İslâm. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1993.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed. el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-Tenzîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabi, 1986.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdulazim. Menâhilü'l-irfân fi ulûmî'l-Kur'ân. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu İsa, 1943.